

RULES FOR CHARACTERIZATION OF A COUNTRY IN THE NEW GEOGRAPHIC AND ECONOMIC TEXTBOOKS – V GRADE

Abstract: Country studying is a learning-didactic process requiring the application of traditional geographic algorithms/rules for characterization. The specificity of each country's study can be brought out from a basic rule that contains specific features, options, and structural-content models of geography training. The conceptual analysis of the country characterization rule is presented for all textbooks options on geography and economy in V grade. A generic model for country characterization is presented.

Author information:

Tamara Draganova

PhD

University of Veliko Tarnovo

„St. st. Cyril and Methodius”

✉ tamara_draganova@mail.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

rules, algorithm, country characterization, textbooks, geography and economy, curriculum

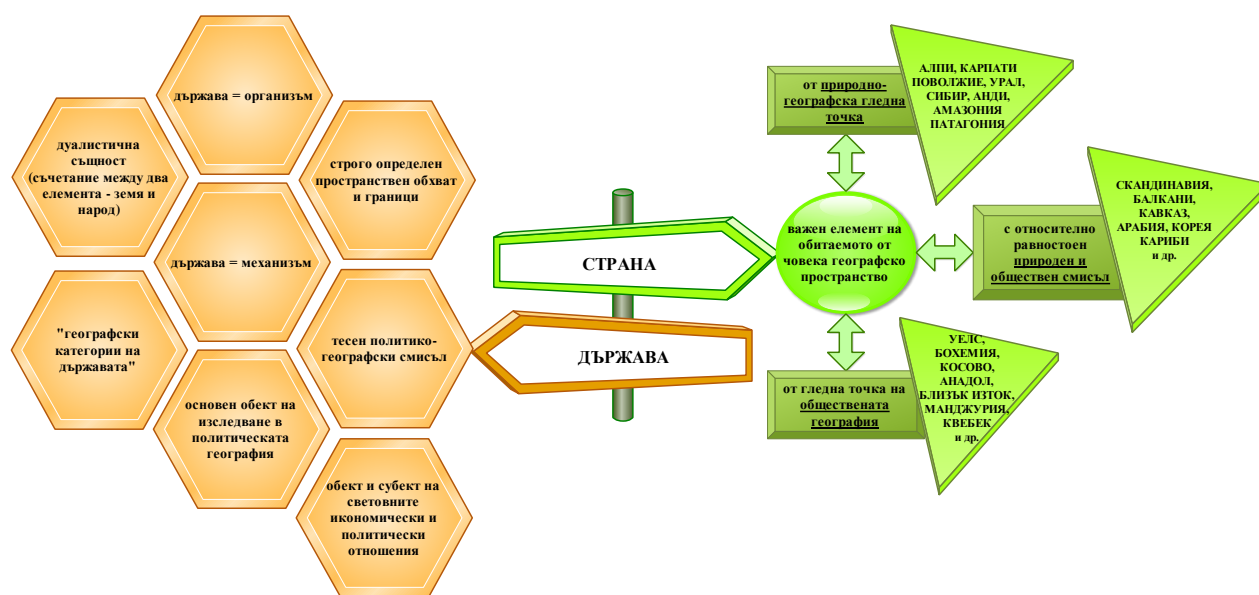
В ретроспекция като специфичен и строго географски дидактико-методически аспект в обучението по география в българското училище е възприето да се прилага **правилото за характеризирание на страна**. В педагогически аспект често се допуска припокриване и объркване на правилото за характеризирание на страна с тези за характеризирание на регион и континент. И трите са самостоятелни правила за представяне на комплексно и сложно, взаимнообвързано и съподчинено, систематизирано и последователно изложение за конкретна териториална единица – страна, регион или континент. Важно и необходимо е да бъде отделено правилото за характеризирание на страна като самостоятелно от останалите две правила.

Обект на изследване в настоящата статия е правилото за характеризирание на страна. „*В обучението по география на страните в българското училище е съхранена образователната традиция за организиране и прилагане в учебния процес на алгоритъм (правило) за характеризирание на страна.*” [4] Историографският преглед на прилаганите модели на правила за характеризирание на страна в българското училищно географско образование разкрива сравнително разнообразна картина на варианти и доказва една съхранена образователна традиция. Примерни варианти на алгоритъм за характеризирание на страна са предлагани от П. Лазаров, В. Горанова, М. Печевски, С. Динчев, М. Велчева, Д. Кънчев, М. Маноилова, Д. Павлов, Е. Лазарова, М. Русев, С. Дерменджиева и др.

Един от дискуссионните методологически въпроси в обучението по география на страните е ясното и конкретизирано разграничаване на понятията **страна** и **държава**. Двете понятия – *страна* и *държава* не са тъждествени или взаимнозаменяеми. Важен дидактически проблем, по който все още има несъгласия в методическите среди е прилагането на правилото за характеризирание на *страна* или *държава*. В цялост е утвърдена училищната практика за характеризирание на страна, но все още и в новите учебници по география и икономика за 5 клас от 2016 г. личи разминаването в употребата на понятията *страна* и *държава*.

Според М. Русев характеристиката на страна в обучението по география „се отличава с прекалено стеснен периметър и силно икономизиран стереотип”, и предлага модерен алгоритъм за характеризиране на една държава, защитавайки тезата за необходимостта от разкриване „на нейната роля, съпричастност и глобална отговорност в развитието на съвременната цивилизация.” [9, 10] Идеята е носител на географския анализ и синтез между абсолютната количествена информация за процесите и качествения сравнителен анализ, които са условие за разкриване на мястото на страната в съвременния свят.

Географията на страните е в тясна взаимобвързаност едновременно с обществената и природния блок географски науки, като под понятие *страна* М. Русев възприема един от „най-важните елементи на обитаемостта от човека географско пространство”, като обявява, че география на страните е водещото направление в регионалната география и отбелязва разграничението между *страна* и *държава* (фиг. 1). [11]

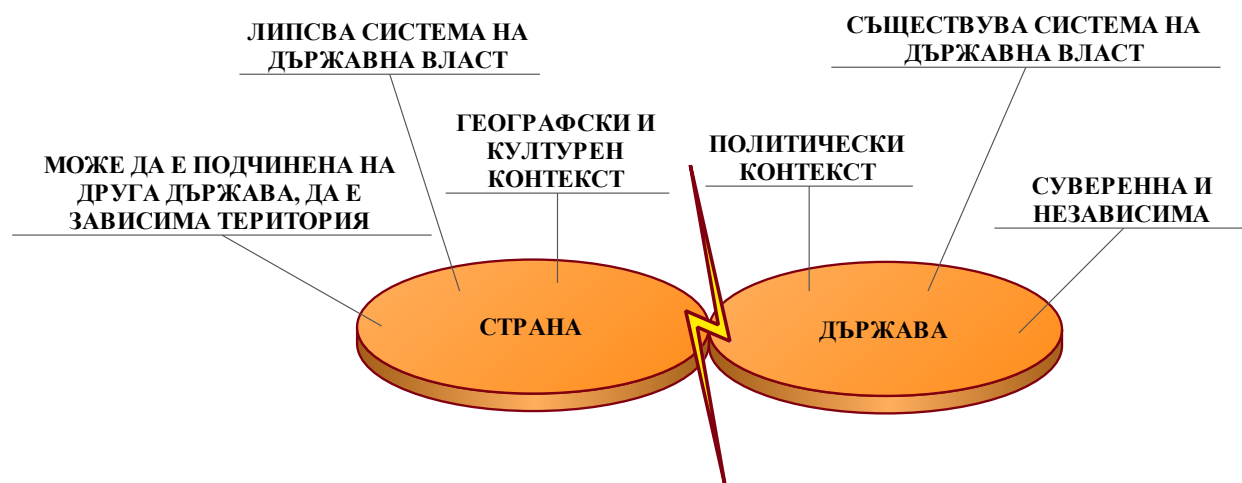

Фиг. 1. Графически организатор за същностния модел при прилагане в обучението на понятията - *страна* и *държава* по М. Русев

В по-голямата част от авторските колективи на учебниците за 5 клас е направено ясно и категорично разграничаване на двете понятия, но други го приемат като равностойни и уеднаквяват тяхното екзистенциално определение и съдържателно присъствие, приемайки го като синоним. Например учебникът с авторски колектив М. Мандова - Русинчовска и др. е единствен от шестте варианта на учебници, в който е използвано понятието *държава* и въвеждат **правило за характеристика на държава**, но като пояснение в урока за *Политическа карта на света* посочват тяхната взаимозаменяемост и синонимност: държава (страна) – стр. 70. [13]

М. Куклис обосновава три важни елемента на нееднаквост между понятията *страна* и *държава* (фиг. 2). За разликата между *страна* и *държава* са поставени условията и признаците за управлението на населението чрез властта като система, за суверенитета и независимостта, като политико - правна самостоятелност на държавата. В посочените признаци под *държава* се приема не само общността от хора, живеещи на определена територия, но и тяхното управление чрез върховенството на властта. За понятието *страна* е дефинирано, че е отделна географска територия, която се характеризира с категории като брой на население, религия, език, култура, климатични

особености, релеф, полезни изкопаеми, водни ресурси и др., но липсва система на властта и може да бъде зависима от друга държава, да е с ограничен суверенитет или зависима територия.

Фиг. 2. Модел на понятийно - съдържателна диференциация между *страна* и *държава* по Мария Куклис [5]

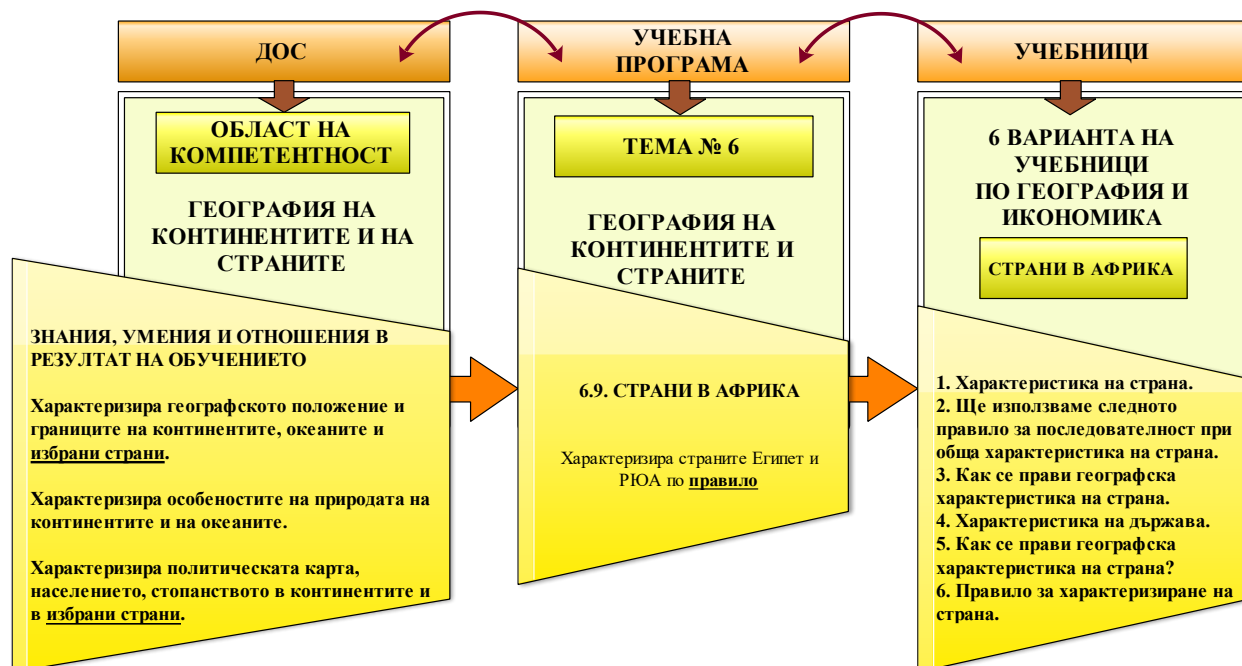
Независимо от различните научни тези за прилагането на понятието *страна* или *държава*, в обучението по география в българското училище е възприето и утвърдено да се прави характеристика на страна – образователна традиция, унаследен образователен модел, обща и комплексна природно-обществена система, модел на предметна логическа съподчиненост, структурно-съдържателен образ и стратегия, образователна технология, взаимства чуждестранен опит, причинно-следствена обвързаност и утвърдена практика в дидактиката по география.

Правилото за характеризиране на страна е **образователно - дидактическа технология** и научно обосновано решение за изучаване на страна, което се отличава с вариативност, в известна степен стандартизираност на правилото, йерархичност и последователност на стъпките в правилото, комплексност и диалектическо единство с възможност за адаптиране на учебното съдържание към творчество и креативност, познавателна активност, интерес към географската наука, прилагане на когнитивни и емоционално-действени образи от личен опит (при посетена страна), унифициран и систематизиран източник на географска информация за страна по правило.

Според С. Дерменджиева, П. Събева и Б. Димитрова прилагането на правило в обучението по география се отнася към първата от трите групи образователни технологии – **обяснително - илюстративните**, които имат най-широко приложение в учебната дейност, „*представени във вид на правила, образци, алгоритми...*” и имат най-широко „*приложение във всички съвременни учебници по география.*” [3]

Образователната технология по правило/алгоритъм „*осигурява логическа свързаност, спазване на система от последователни действия, които водят до представяне на комплексната природно и социално-икономическа картина за дадена страна*”, произлизаща от съдържателната широта и обхват на интрадисциплинарност и интердисциплинарност. [1] Прилагането в обучението по география на страните правило (V, VI и VII клас) или алгоритъм (IX и X клас) се основава на нормативно - процедурна рамка по държавен образователен стандарт (ДОС) и учебна програма. На основата на общообразователната подготовка по география и икономика за всички видове училища

в страната има детерминиран ДОС, като съвкупност от изисквания за резултатите от обучението и изпълнение на специфични цели в края на прогимназиалния етап на основната степен на образование (фиг. 3). [6]

Фиг. 3. Дидактическа постановка и концептуална рамка за изучаване на избрани страни по правило от ДОС, учебна програма и учебниците по география за V клас [2, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 15]

В ДОС имплицитно е определена последователността за изучаване на избрана страна, без да е разписано и да присъства конкретно самото понятие *правило* или следване на правило за характеризиране на страна. В учебната програма експлицитно е утвърдена към тема 6. *География на континентите и страните* компетентност като очакван резултат от обучението по география - ученикът да може да „Характеризира страните Египет и РЮА по *правило*.” [14] Императивно е обозначено изучаването на две конкретни страни от континента Африка по правило – *Египет* и *Република Южна Африка (РЮА)*. От така дидактически композираната рамка за правило във вариантите на учебници по география и икономика се констатира голяма вариативност на правилото. В ДОС и учебната програма за V клас няма конкретно изписано правило или образец за характеризиране на страна. От съдържателният контекст на резултатите за знания, умения и отношения може да се приеме следната последователност при ДОС: *географско положение и граници – природа - политическа карта – население – стопанство*, а за учебната програма може да се следват подтемите от 6.1. до 6.8. Следствие от осигурената свобода на авторските колективи по отношение на правилото за характеризиране на страна от ДОС и учебната програма в V клас, същото е развито и представено в шест различни варианта на правило в учебниците по география и икономика за 5 клас.

Със заповед на министъра на образованието и науката през 2017 г. са одобрени учебниците за 5 клас и е утвърден списък с учебници, които може да се използват в системата на училищното образование - шест варианта на учебници по география и икономика за 5 клас:

- 📖 Антон Попов, Елисавета Константинова, Калинка Милкова, Даниела Ангелова-Ганчева, Жанина Здравкова. География и икономика пети клас. С., ИК „Анубис” ООД, 2017 – Вариант № 1; [8]
- 📖 Марин Русев, Ваня Сулеменко, Станислав Полименов, Мариан Делчев, Цветелина Ценова. География и икономика 5 клас. С., „Архимед 2” ЕООД, 2017 - Вариант № 2; [12]
- 📖 Румен Пенин, Валентина Стоянова, Тони Трайков, Димитър Желев. География и икономика за 5. клас. С., „Булвест 2000” ООД, 2017 - Вариант № 3; [7]
- 📖 Русинчовска-Мандова, М., Ц. Заркова, М. Върбанов. География и икономика 5. клас. С., СД „Педагог 6”, 2017 - Вариант № 4; [13]
- 📖 Люсила Цанков, Нено Димов, Емилия Лазарова, Георги Коцев, Георги Бърдаров, Нели Гетова. География и икономика 5. клас. С., „Просвета Плюс” ЕООД, 2017 - Вариант № 5; [15]
- 📖 Стела Дерменджиева, Петър Стоянов, Петя Събева, Надежда Николова, Цветелина Пейкова. География и икономика 5. клас. С., „Просвета-София” АД, 2017 - Вариант № 6. [2]

И в шестте одобрени учебници по география и икономика се съдържа правило за характеризиране на страна, но с различно място и наименование в учебника, структура, съдържание, последователност и брой на стъпките, присъствие в приложение към учебника, рубрикация и др. (табл. 1, 2 и 3).

Място на правилото в структурата на учебниците по география и икономика за 5 клас

Таблица 1

ВАРИАНТ НА УЧЕБНИК	НОМЕР И НАИМЕНОВАНИЕ НА РАЗДЕЛ ОТ УЧЕБНИКА	СТРАНИ-ЦА НА РАЗДЕЛ	ПРИСЪСТВИЕ НА АКЦЕНТ ЗА ПРАВИЛО ЗА ХАРАКТЕРИЗИРАНЕ НА СТРАНА
Вариант № 1 (Попов, А. и др.)	V. География на континентите и страните	73	Изброени са темите за изучаване в раздела. Присъства темата на урока, в който е въведено правилото - „Страни в Африка. Египет. РЮА”
Вариант № 2 (Русев, М. и др.)	VI. Континенти и страни. Африка и Антарктида	86 - 87	„Правила за изучаване на континенти и страни...”
Вариант № 3 (Пенин, Р. и др.)	VI. География на континентите и страните	---	---
Вариант № 4 (Русинчовска - Мандова, М. и др.)	V. География на континентите и страните	77	„С изучаване на раздела „География на континентите и страните” ще научите: ... - ...; - как се прави характеристика на държава ”.
Вариант № 5 (Цанкова, Л. И др.)	VI. География на континентите и страните в света. Африка	100 – 101	„След изучаването на раздела ... Ще можете: - ...; - да характеризирате природни обекти и страна по правило .”
Вариант № 6 (Дерменджиева, С. и др.)	V. География на континентите и страните География на Африка	74 - 75	Изброени са темите за изучаване в раздела. Присъства темата на урока, в който е въведено правилото - „Страни в Африка”

[2, 7, 8, 12, 13, 15]

Правилото като образователна технология с конкретен конструктор, логическа обосновка и йерархически обвързани стъпки се съдържа във всеки от шестте варианта на учебници по география и икономика. При всички учебници темата, към която е въведено правилото за характеризиране на страна е съотнесено към един раздел, в който се изучава география на континентите и страните (табл. 1).

Повечето варианти на учебници са със запазено наименование на раздела спрямо областта на компетентност по ДОС и темата на учебното съдържание по учебна програма – варианти на учебници № 1, 3, 4, 5 и 6. Учебник вариант № 2 предлага променено наименование на раздела, но в своята същностна идея е запазен обекта на обучение и са записани двата континента за изучаване – *Африка* и *Антарктида*. Във варианти № 5 и 6 има добавен континент за изучаване – *Африка*, като вариант № 6 предлага подзаглавие *География на Африка*. Във вариант № 5 е изведен първия за изучаване континент *Африка*, като раздела е концептуализиран от дедуктивно - холистичното към индуктивно - хорологичното представяне – „*География на континентите и страните в света. Африка*” (табл. 1). Вариант 1 също предлага подзаглавие, в което се разкрива типологичната специфика за страните. Вариативността в наименованието на раздела демонстрира творчески подход към представяне на областта на компетентност и темата на учебното съдържание от авторските колективи.

Правилото за характеризирание на страна присъства като акцент, целеполагане, мотивация или наименование в представяне на раздела в учебниците, с изключение само на един учебник - вариант № 3 (Пенин, Р. и др.), в който не се съдържа въведение в раздела. Във варианти № 2, 4 и 5 присъства целеполагане, в което е включено правило за изучаване на страни, характеристика на държава и характеризирание на страна по правило (табл. 1). Във варианти № 1 и 6 не се открива наличие на правило като понятийно присъствие или наименование и целеполагане, но са изброени темите за изучаване в конкретния раздел (в това число и темата към която е въведено правилото – *Страни в Африка*), които могат да се приемат като последователност и отделни стъпки в правилото.

За всички учебници е точно и ясно детерминирано мястото на правилото към конкретна тема в съответствие с ДОС (област на компетентност – география на континентите и на страните) и учебната програма (тема „География на континентите и страните”, 6.9. „Страни в Африка”). В наименованието на темата и в шестте учебници има съответствие с темата на учебното съдържание от учената програма. Някои авторски колективи са допълнили към темата и страните, които са включени за изучаване или специфика за страните, като подзаглавие (табл. 2):

- ☉ Вариант № 1, 2 и 5: изписани са двете страни за изучаване;
- ☉ Вариант № 1 и 2: има критерийна-уеднаквеност по форма на управление и пълно изписване на наименованието на страните - *Арабска република Египет* и *Република Южна Африка*;
- ☉ Вариант № 5: не е приет един кретрии за двете страни по отношение на изписването формата на управление и е записана абревиатурата на едната страна - *Египет*, *Република Южна Африка (РЮА)*;
- ☉ Вариант № 1: представена е специфика - *Арабска република Египет* и *Република Южна Африка – северното и южното лице на континента*. [8, 12, 15]

Всички теми на шестте учебници, към които е въведено правилото за характеризирание на страна се отнасят към един тип уроци по география и икономика – **уроци за нови знания**.

Само в два варианта на учебници има отделено **приложение в края на учебника**, което е с тематичен обхват свързан изцяло с характеризирание на географски обекти:

- ☞ Вариант № 1 (Попов, А. и др.): стр. 125 – *Приложение 1 „Указания за характеризирание на географски обекти”*; [8]
- ☞ Вариант № 3 (Пенин, Р. и др.): стр. 141 – 143, *Приложение*. [7]

Във вариант 1 на учебник са представени общо 8 правила за характеризирание на географски обекти, като едно от правилата е за „Характеристика на страна”. [8] Приложение 1 е единственното място в учебника, в което е представено правилото за характеризирание на страна, същото не присъства към тема *Страни в Африка*.

Във вариант 3 на учебник са представени общо 18 правила, като последното на стр. 143 е *Как се прави географска характеристика на страна*. [7] В учебника правилото за характеризирание на

страна присъства на две места – в темата на урока *Страни в Африка* и в *Приложение*, като няма разминаване в структурно - съдържателно отношение.

Сравнителна рамка на правило за характеризирание на страна по вариантите на учебници по география и икономика за 5 клас

Таблица 2

ВАРИАНТ НА УЧЕБНИК	НОМЕР НА УРОКА И ТЕМА НА УРОКА ПО УЧЕБНИК	СТРАНИЦА	РУБРИКА	ПРАВИЛО	БР. СЪПКИ В ПРАВИЛОТО	ПРИЛОЖЕНИЕ КЪМ УЧЕБНИКА – СТРАНИЦА
Вариант № 1 (Попов, А. и др.)	28. Страни в Африка Арабска република Египет и Република Южна Африка – северното и южното лице на континента	98	не	-----	6	Характеристика на страна с. 125
Вариант № 2 (Русев, М. и др.)	45. Страните в Африка. Арабска република Египет и Република Южна Африка	115	не	Ще използваме следното правило за последователност при обща характеристика на страна	4	-----
Вариант № 3 (Пенин, Р. и др.)	Страни в Африка	116	да	Как се прави географска характеристика на страна	6	Как се прави географска характеристика на страна с. 141-143
Вариант № 4 (Русинчовска-Мандова, М. и др.)	40. Страни в Африка	98	да	Характеристика на държава	6	-----
Вариант № 5 (Цанкова, Л. и др.)	45. Страни в Африка: Египет, Република Южна Африка (РЮА)	124	не	Как се прави географска характеристика на страна?	5	-----
Вариант № 6 (Дерменджиева С. и др.)	40. Страни в Африка	96	да	Правило за характеризирание на страна	5	-----

[2, 7, 8, 12, 13, 15]

Вариант № 1 - Попов, А. и др.

Правилото за характеристика на страна в учебника се съдържа единствено в справочния апарат на стр. 125 към Приложение 1 – *Характеристика на страна*, съдържащо общо 6 стъпки (табл.

2). В темата *Страни в Африка* присъстват две рубрики (в началото и в края на урока), в които е акцентирано на правилото, без да е представено и разписано, без да е посочена връзка или да се съдържа препратка към самото правило в приложението:

☞ Рубрика „Ще научите” – стр. 98: „*Да характеризирате Арабска република Египет и Република Южна Африка по правило*”;

☞ Рубрика „Въпроси и задачи” – стр. 99: „*1. Характеризирайте двете страни по правило.*” [8]

Присъствието в началната рубрика на понятието *правило* изпълнява целевата същност на рубриката – стр. 4 „*Най-важното по темата. Нови понятия.*” [8]

В урока присъства призив към учениците на стр. 98 – „*Запознайте се с правилото за характеристика на страна*”, без да е обвързано с основния текст или приложението, както и да ориентира учениците къде да открият това правило. Задачата за приложение на правилото за характеристика на страна от рубриката в края на урока „Въпроси и задачи” към учениците е с репродуктивен характер и цели възпроизвеждане на основния текст, съотнесен към правило.

Вариант № 2 - Русев, М. и др.

Авторският колектив предлага на учениците „*правило за последователност при обща характеристика на страна*”, което се съдържа в основния текст и включва общо 4 стъпки (табл. 2). [12] Четирите стъпки са представени с курсив и получер стил на форматиране, с черен цвят и арабска цифрова номерация от 1 до 4. Правилото се отличава с твърде обобщена рамка и съдържателна стегнатост.

В рубриката „Какво научихме?” е изведена важността на географската описателност на страна по определена последователност. Разписаната рубрикативна последователност се разминава с тази в основния текст (т. 4) – *географско положение, големина, природни дадености, население, културни особености, селища и стопански дейности*. [12]

Вариант № 3 - Пенин, Р. и др.

Учебникът е единствен от шестте, в който се съдържа правилото за характеризиране на страна на две конкретни места с уеднаквено наименование и структурно - съдържателна рамка – в темата на урока „Страни в Африка” – „Как се прави географска характеристика на страна” (стр. 116) и в Приложение „Как се прави географска характеристика на страна” (стр. 143). [7] И двете правила съдържат общо 6 стъпки и са въведени с мнемоничен знак – *стъпка* (в черен цвят). Мнемоничният знак е разпознаваем и описан в „Пътеводител към учебника” на стр. 6 – 7, като правила за изпълнение на различни задачи и правила за изпълнение на дейностите.

Чрез основния текст, разработен в отделни точки за двете страни е приложено отново правилото за географска характеристика на страна – *географско положение, природа, население, стопанство*. [7] Главните точки са открити на зелен фон с черен цвят на текста и получер стил на форматиране.

В рубриката „Какво знам и мога” на стр. 118 към урока е поставен акцент за „*най-важното, което трябва да запомним*” като целева идея (стр. 6 – извънтекстови компонент „Пътеводител към учебника”) на апарата за организиране на усвояването – „*Мога да правя характеристика на страна в определена последователност*”. [7]

Вариант № 4 - Русинчовска-Мандова, М. и др.

Според апарата за ориентиране в учебника към номер на урок 40. и темата на урока - *Страни в Африка* присъства рубрика **Правило - Характеристика на държава** (табл. 2), като в основния текст се съдържа и е приложено на два пъти правилото при характеристика на *Египет. Арабска република Египет и Република Южна Африка (РЮА)*. [13] Правилото е представено в рубрика, като теоретико - познавателен и пояснителен текстови компонент. Правилото е представено в каре с жълт цвят на рамката в съответствие с цветовото оформление на раздела в учебника, с мнемоничен знак

– *светеща ел. крушка*. Правилото съдържа общо 6 стъпки (табл. 3). Карето, като тип рубрикация и мнемоничния знак не са изведени в апарата за ориентиране в учебника при неговото използване.

Отделните стъпки в правилото са открити и в основния текст като точки в урока цветово и шрифтово – червен цвят, курсив и в получер стил на форматиране. Авторският колектив използва понятието *държава*. В основния текст за *Египет* подточките в урока се явяват второстепенните стъпки, представени в черен цвят и получер стил на форматиране към *Природни условия - релеф, полезни изкопаеми, климат, води, почви, растителност и животински свят*. Този шрифтов акцент не е поставен при представянето на втората държава – РЮА.

Авторите акцентират в основния текст началото на изучаване на страните в обучението по география, което започва със страните *Египет* и *Република Южна Африка*. В основния текст е обърнато внимание на правилото като въвеждащо и по което се характеризира държава не само в Африка, но и за страни от всички други континенти (планирана и очаквана интрадисциплинарност и вертикална връзка). [13]

Вариант № 5 - Цанкова, Л. и др.

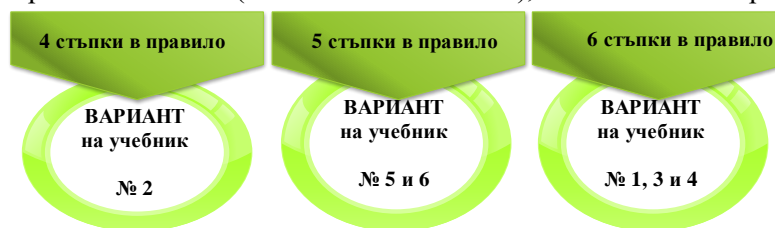
В началото на урока между заглавието и текстовото въвеждане в темата от една страна и основния текст от друга страна е разписано правило – „Как се прави географска характеристика на страна?“ [15] Правилото съдържа общо 5 стъпки.

Вариант № 6 – Дерменджиева, С. и др.

Към тема *Страни в Африка* е представено каре „Правило за характеризирание на страна“ на червен фон и с бял цвят на текста, както и стъпки в правилото на бежов фон, включващо общо 5 стъпки. [2]

В основния текст е поставен акцент върху главните точки в урока при характеризирание на двете страни, открити с черен цвят, курсив и в получер стил на форматиране – *географско положение, природни условия, население, форма на управление, стопанство (добиващи, обработващи и обслужващи дейности)*. Тези акценти са реално прилагане на правилото за характеризирание на страна.

Всички учебници съдържат и въвеждат правило за характеризирание на страна в отговор на изискванията на нормативната рамака – ДОС и учебна програма. От таблица 3 е видно голямото разнообразие на варианти на правило за характеризирание на страна. Вариантите на учебници могат да бъдат групирани по брой на стъпките (в абсолютна стойност), които включва правилото (фиг. 4).

Фиг. 4. Групиране на варианти на учебници по брой на стъпките в правилото за характеризирание на страна [2, 7, 8, 12, 13, 15]

С най-малък брой стъпки в правилото се отличава вариант на учебник № 2 (Русев, М. и др.), в който се съдържа базисната основа и тип на правилото, но е окрупнено и обединено. Независимо от различието в броя на стъпките в правилата, учебниците въвеждат правило с основни стъпки, независимо от тяхното композиране в отделните варианти на учебници. Основните стъпки във всяко правило са следните: *географско положение – природа – население – стопанство – селища и големи градове* (табл. 3).

В шестте варианта на учебници се констатира разминаване в мястото на една от стъпките в правилото, което е определено за *селищата и големите градове*. Във варианти № 1, 2, 4 и 5 селищата

и по-големите градове се изучават като последна стъпка в последователността на изучаване на страна в правилото. Във вариантите на учебници № 3 и 6 селищата и големите градове са съотнесени за изучаване към стъпката в правилото за населението, където е спазена тезата за научно - теоретична интрадисциплинарност и концепцията на географския синтез при изучаване на *география на населението и селищата* в тяхната единност, вазимообвързаност и неделимост.

Варианти на учебници № 1 (Попов, А. и др.) и № 4 (Русинчовска-Мандова, М. и др.) въвеждат като първа стъпка в правилото *наименование на държавата и назоваване на континента и в коя част на този континент се намира страната*. [8, 13] Не е обосновано наличието на тази стъпка при факта, че темата към която се въвежда и прилага правилото за характеризирание на страна за първи път в обучението по география и икономика в 5 клас (задължителна подготовка) е последна за изучаването на континента Африка в раздела, а в някои учебници темата на урока като наименование е носител на страните за изучаване (*например*: във вариант № 1 има подзаглавие с изписани двете страни за изучаване). Ненужна и излишна е тази стъпка в правилото и от позицията на нейната принадлежност към втората стъпка в правилото за определянето и оценяването на географското положение и границите.

Структурно – съдържателна рамка на правило за характеризирание на страна по варианти на учебници по география и икономика в 5 клас

Таблица 3

Вариант № 1 (Попов, А. и др.)	Вариант № 2 (Русев, М. и др.)	Вариант № 3 (Пенин, Р. и др.)	Вариант № 4 (Русинчовска-Мандова, М. и др.)	Вариант № 5 (Цанкова, Л. и др.)	Вариант № 6 (Дерменджиева, С. и др.)
1. Назовете континента и в коя негова част се намира страната.	1. Географско положение и природа.	1. Определя се географското й положение в континента.	1. Наименование на държавата.	1. Определят се географското положение и границите й.	1. Определят се географското положение и границите й; посочва се площта й.
2. Определете с кои страни, морета и океани граничи и оценете как географското положение влияе върху стопанското развитие на страната.	2. Брой и особености на населението.	2. Проследяват се границите – с други страни, морета, океани.	2. Географско положение, граници и големина.	2. Описва се природата и се оценяват богатствата й.	2. Описват се природните условия.
3. Опишете природата и оценете природните богатства за развитие на стопанството.	3. Развитие на стопанството.	3. Записват се площ, брой на населението, столица, форма на управление.	3. Природни условия: релеф, полезни изкопаеми, климат, води, почви, растителен и животински свят.	3. Характеризира се населението – разпределение, състав, проблеми.	3. Описва се особеностите на населението; посочват се столицата и по-големи градове.
4. Посочете : - броя; - гъстотата; - основните езици и религии на населението; - формата на управление и устройство.	4. Вътрешни области.	4. Описват се природните особености: релеф, полезни изкопаеми, климат, води и др.	4. Население – брой, гъстота, разпределение, състав, бит и култура.	4. Описват се основните икономически дейности (по групи) и тяхното териториално разпределение.	4. Посочва се формата на управление.
5. Опишете главните стопански дейности.	-----	5. Характеризират се населението и селищата.	5. Стопанство – фактори за развитие, водещи дейности, териториално разположение, значение, проблеми.	5. Посочват се столицата и по-големи градове.	5. Описват се особеностите на стопанството.
6. Посочете столицата и други по-големи градове	-----	6. Характеризира се стопанството	6. Селища – столица, по-големи градове	-----	-----

Във варианти на учебници № 3, 4 и 6 е използвано форматирането в основния текст за възможност от поредно прилагане на правилото за характеризиране на страна, като главните точки и/или подточки в уроците са с определен цвят на текста и стил на форматиране.

Във вариантите на учебници № 1, 3, 5 и 6 стъпките в правилата са обозначени чрез прилагане на активни глаголи по Таксономията на Б. Блум. Общо в четирите варианта на учебници са приложени 7 активни глагола с различна честота на повторяемост – *назовете* (1 път), *проследете* (1 път), *оценете* (3 пъти), *характеризирайте* (3 пъти), *определете* (4 пъти), *посочете* (6 пъти), *опишете* (8 пъти) и един преходен глагол в сегашно време (мн. ч.) - *записват*. При разпределението на използваните активни глаголи за дефиниране на очакваните резултати е преобладаващо фактическото знание с детерминиране на репродуктивния характер на обучението, съобразено с възрастовите особености на учениците в V клас.

В по-малка степен присъства концептуалното знание и само в два варианта на учебници е приложено изискване за метакогнитивно познание – вариант № 1 (Попов, А. и др.) и вариант № 5 (Цанкова, Л. и др.) с прилагане на активния глагол *оценете* с честота на повторяемост – 3 пъти, 2 от които се отнасят за учебник вариант № 1. Активният глагол *оценете* е приложен само в две от стъпките, в които се изисква оценяване на географското положение и природните богатства за развитие на стопанството на страната във вариант № 1, а във вариант № 5 само за оценяване на природните богатства, което насочва обучението към продуктивност. [8]

За четирите учебници - вариант № 1, 3, 5 и 6 има еднотипен концептуален модел за конкретизирането и операционализирането на използваната таксономия. Ативният глагол *определяне* е приложен при стъпката за географското положение на страна; *описване* е приложен за описание на природата, природните условия и особености; *характеризиране*, *описване* и *посочване* са приложени за населението и особеностите на населението; *описване* и *характеризиране* са приложени за стопанството, стопанските дейности и икономическите дейности; *посочване* за столица и по-големи градове, форма на управление и устройство, броя, гъстотата, основните езици и религии на населението.

Във варианти на учебници № 3 и 4 е представена подробна последователност на природните компоненти при описание на природните условия и особености. Във вариант № 4 са цялостно изброени - *релеф*, *полезни изкопаеми*, *климат*, *води*, *почви*, *растителен и животински свят*, а във вариант № 3 частично - *релеф*, *полезни изкопаеми*, *климат*, *води* и др. [7, 13] Вариант на учебник № 4 (Русинчовска-Мандова, М. и др.) е единствен, в който е въведен и спазен концептуалния модел за включване към основните стъпки 3, 4 и 5 в правилото на структурна конкретизираност и интрадисциплинарна алгоритмичност: 3) *природни условия* - релеф, полезни изкопаеми, климат, води, почви, растителен и животински свят; 4) *население* – брой, гъстота, разпределение, състав, бит и култура; 5) *стопанство* – фактори за развитие, водещи дейности, териториално разположение, значение, проблеми. [13] Не е обосновано мястото на *значението* в стъпка 5 да е след териториалното разположение и преди проблемите на стопанството.

Два варианта на учебници № 4 и 5 включват към стъпката за характеризиране на стопанството разкриване на особеностите, не само на отрасловата, но и на териториалната структура на стопанството – *териториално разположение*, *териториално разпределение*. [13, 15]

Във варианти на учебници № 1, 3 и 6 е предложено в последователността на правилото - формата на управление и устройството. При вариант № 1 е съотнесено към стъпката за населението, а във вариант № 6 е отделено в самостоятелна стъпка след особеностите на населението. Само във вариант на учебник № 1 е включено в правилото освен формата на управление и устройството, като се прави разграничение между двете.

За вариант № 3 се констатира нестандартно въвеждане на стъпката за формата на управление, извън общоприетото правила за характеризиране на страна. Стъпка 3 в правилото е детерминирано към учениците за записване на *площ*, *брой на населението*, *столица* и *форма на управление*, не е обосновано и по-скоро корелира с идеята за визитна картичка, паспорт или географски образ на една страна, но не и с последователността по правило за характеризиране на страна. Мястото не е логическо и научно - дидактически обосновано в правилото, защото след него следват природните особености, население и селища. Повторението за населението,

столицата и формата на управление преди природните особености налага методико - дидактическа тавтология, но не като стилистичен недостатък, а като осъзната стъпка в правило за характеризирание на страна.

Във вариант № 2 (Русев, М. и др.) присъства като последна стъпка в правилото *Вътрешни области*, което в известна степен предивява липса на конкретика и не дава ясна представа за съдържателната рамка за тази последна стъпка. От основния текст на учебника е видно, че обхвата на тази стъпка включва географските области в страната, както столица и големи градове.

В пет от шестте варианта на учебници е приложено понятието – стопанство или стопански дейности, но само в един – вариант № 5 (Цанкова, Л. и др.) е разписано за *описване на основните икономически дейности по групи*. [15] Категорична е разликата в съдържанието между стопанство/стопански дейности и икономика/икономически дейности, които в V клас би било абстрактно да бъде поднесено като терминологично разясняване и разграничаване. От психолого - педагогическа, научно - теоретична и методико - дидактическа гледна точка в обучението по география в училище е коректно прилагането на понятията стопанство и стопански дейности.

Нито един от вариантите на правило за характеризирание на страна не съвпада между авторските колективи, доказателство за неуниверсализирано дидактико - творческо предлагане на учебното съдържание.

References:

1. Dermendzhieva, S., T. Draganova. Situational analysis of a type plan (algorithm) in the training on „Geography of the countries” in the Balkan Peninsula. – In: Acta Pedagogica Naturalis (APNat), Copyright Center. Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen, 2018, Vol 1, No 1, pp. 18–26. ISSN 2603-3879.
2. Dermendzhieva, S., P. Stoyanov, P. Sabeva, N. Nikolova, Ts. Peikova. Geografiya i ikonomika 5. klas. S., „Prosveta-Sofiya” AD, 2017.
3. Dermendzhieva, S. i dr. Geografiya i obrazovanie. Metodika na obuchenieto po geografiya, I chast. V. Tarnovo, UNI „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 2010, p. 265.
4. Draganova, T. Istoriografski pregled na pravila za harakterizirane na strana v uchilishnoto geografsko obrazovanie. International Scientific Refereed Online Journal with Impact Factor SocioBrains, 2018, ISSUE 41, pp. 36–46. Online ISSN 2367-5721 <http://sociobrain.com/bg/top/issues/Issue+41%2C+January+2018-1/>.
5. Kuklis, M. Geografiya. M., Eksimo, 2018, c. 155.
6. Naredba № 5/30.11.2015 g. za obshtoobrazovatelna podgotovka.
7. Penin, R., V. Stoyanova, T. Traikov, D. Zhelev. Geografiya i ikonomika 5. klas. S., „Bulvest 2000” OOD, 2017.
8. Popov, A., E. Konstantinova, K. Milkova, D. Angelova-Gancheva, Zh. Zdravkova. Geografiya i ikonomika 5 klas. S., IK „Anubis” OOD, 2017.
9. Rusev, M. Kompleksna geografiska harakteristika na Egipt. – Obuchenieto po geografiya, kn. 1, 2002, p. 2-16.
10. Rusev, M. Savremenni predizvikatelstva pri prepodavaneto na geografiya na stranite. – Obuchenieto po geografiya, kn. 4-6, 1998, p. 32-35.
11. Rusev, M. Tipologichna klasifikatsiya na stranite v sveta. – Godishnik na SU „Sv. Kl. Ohridski”, kn. 2 – География, т. 98, 2007, p. 155 – 171.
12. Rusev, M., V. Sulemenko, S. Polimenov, M. Delchev, Ts. Tsenova. Geografiya i ikonomika 5. klas. S., „Arhimed 2” EOOD, 2017.
13. Rusinchovska-Mandova, M., Ts. Zarkova, M. Varbanov. Geografiya i ikonomika 5. klas. S., SD „Pedagog 6”, 2017.
14. Uchebna programa po geografiya i ikonomika za V klas (obshtoobrazovatelna podgotovka po ramkovi uchebni planove).
15. Tsankova, L., N. Dimov, E. Lazarova, G. Kotsev, G. Bardarov, N. Getova. Geografiya i ikonomika 5. klas. S., „Prosveta Plyus” EOOD, 2017.